

Tamás Dénes

MINT EGY MONSTRUM

– *Nádas Péter: Világló részletek* –

„Megint. Megcsinálta.”

Úgy képezem, így kiált fel a képzeletbeli olvasó, miután elolvasta Nádas Péter *Világló részletek*¹ címet viselő hatalmas, ezerkétszáz oldalon keresztül tekergőző új művét. Elolvasta – ezzel a semleges kifejezéssel illetem azt a műveletet, ami elsődlegesen mindenképpen szükséges a művel való találkozáshoz. De mondhattam volna, hogy átevicckélt a lapjain, hogy konokul átrágtta magát rajta, de azt is, hogy elbájolódott tőle, hogy megundorodott, hogy beleveszett, belepusztult. Azonban bármi is zajlott le olvasás közben, az elismerés végig megmaradt. Az elismerés, ami egy nagy, közel nem tökéletes művel való találkozásnak szól (de milyen is lehetne a tökéletes mű?), amit titokban minden olvasó remél, akar, egy olyan, egyszerre extenzív és intenzív totalitással való találkozást, ami úgy állít egy világot eléje, hogy az előállítás módja az olvasót saját létezésében és a világhoz való viszonyában minél több ponton hozza zavarba, kérdőjelezi meg. Mind ezt azért, hogy az elolvasás után másként tekintszen a világra, többet és mást értsen azon, amihez lehet, idáig is köze volt, de most ezt az érintettséget a nagy mű feldúlja, szétzilálja, akár egy arkhimédészi szilárd pont, ami kiforgatja a világot sarkaiból.

Megint megcsinálta – mondja a csodálat hangján az olvasó, amivel azt is jelzi, hogy ez nem először történt meg, a nádas életmű már tartogatott ilyen csúcspontokat, kettőt biztosan, az *Emlékiratok könyvét* és a *Párhuzamos történeteket*, és még hogyan méretnek meg az esszék, a novellák, a színművek? De hogy ez többedszerre is megismétlődik, az valahol maga a csoda, állapítja meg az olvasó, aki élete során már nagyon sok könyvön átrágtta magát, aki már sokszor elbűvölődött, de egyre gyakrabban teszi le csalódottan a könyveket elolvasásuk után. A nagy magyar, ez a lassan kifutó prózaíró generáció azonban ritkán okozott csalódást neki. És itt az Esterházy, a Krasznahorkai, a Bodor, a Nádas generációjára gondol. Ezek az írók a történelem sűrűjéből

---

1 Jelenkor Kiadó, Pécs, 2018.

érkezve, világlásokat maguk mögött tudva, azokat átélve, azokra reflektálva, érlelték ki senkire és semmire nem hasonlítható világlátásukat és prózanyelvüket, a magyar irodalom szinte utolérhetetlen magaslatait hozva létre.

S ha már a történelem van szóba hozva, itt is vagyunk Nadas könyvének egyik kulcstémájánál. Nadas Péternek az új könyve ugyanis memoár, egy teljesen szokatlan és szabálytalan, de pontosabb, ha azt mondom, önmagának szabályt adó emlékezés-kötet, amelynek fókuszában a szerző életének korai szakasza található, az első tizennégy év, a történelmi időszakot nézve pedig a második világháború – Nadas Péter 1942-ben született – és az ötvenhatos forradalom közötti évek, miközben több, hol hosszabb, hol rövidebb kitekintés, előre-hátra ugrálás is megtörténik a történelmi időben.

De melyek azok a szabályok, a formával kapcsolatos döntések, amelyek egyéniesítik ezt a művet, és megadják sajátos súlyát, jelentőségét?

„Részletek”, „emléklapok” – ezeket a szavakat használja a szerző a könyve címében és alcímében. Részletek, amik világítanak, emléklapok, amelyek egy elbeszélő életéből vannak kiemelve. Ezek a megidézett szavak a töredezettségre utalnak, a könyv töredezettségére, ami abból fakad, hogy az író memoárt írva egészen máshová teszi a hangsúlyt, mint amit általában az emlékiratokból, emlékezésregényekből megszoktunk: a történet helyett magára az emlékekre. „Az emlékezésnek egészen más a mechanikája, az emlékezetnek más a topográfiája, mint ahogy az elbeszélő irodalomból ismerjük.” (I. kötet, 81.) – hangsúlyozza ki a könyvben Nadas, és ez a más mechanika és topográfia válik a könyv egyik szervezőelvévé. Nadas ugyanis nem a kedélyes mesélést, a lépésről lépésre építkező, a kronológia kétes rendjébe kapaszkodó történetet választja formaként emlékeinek feltárásához. Furcsa is lenne egy ilyen konzervatív poétikához való áttérés a *Párhuzamos történetek* radikális történetészvése után. Nadas könyvének egyik forrása a szerző tudatában tárolt emlékeknek a minél pontosabb előhívása. Az emlékek azonban nem adnak ki folytonosságot, az emlékezésnek nincs eleje, se vége. Valami előhív egy emléket, az elkezd kibomlani, de maga a kibomlás hol metonimikusan, hol metaforikusan bármikor felidézhet egy egészen másikat, amire átugorva az emlékezés folytatódni fog, és így tovább, lezárhatatlanul. Az emlékezésnek ez a tekergőzve előrehaladó, hol megugró, hol vissza-visszatérő jellege adja meg a könyv különös, parttalan tagoltságát, amin az sem változtat sokat, hogy Nadas

végül két, alcímekkel is jelzett kötetre osztja fel könyvét, valószínűleg terjedelmi okok miatt.

De nem (csak) tudatregényt írt Nádas. Nem elégszik meg saját emlékeivel, ennél többet akar. Könyvében kettős kutatást végez. Nem csak a felrémlő, majd fokozatosan kibomló emlékeinek az előtárása foglalkoztatja, hanem ezeknek az emlékeknek a pontossága és valóságossága is. Ennek érdekében többszörösen ellenőrzi az emlékeit, szereplőket, tanúkat szólaltat meg, különböző archívumokat, leveleket, feljegyzéseket használ, egészen addig, amíg adatolhatóvá válnak az emlékei, amíg tudati szinten a lehető legpontosabban el tudja választani a képzeletbelit a valóságostól. Kutatásának másik vonatkozása messze vezet. Pontosabban a közösségibe, s ezáltal bele a magyar történelem sűrűjébe: „az én értelmem nem csupán az én értelmem, hanem minden ízében közös értelem, amiben a saját értelmeknek, azaz a saját tudatom munkájának igen kicsi részesedése van.” (I. kötet, 38.) – állítja Nádas. Akit ez a közös értelem is foglalkoztat, tulajdonképpen arra kíváncsi, hogy hová íródnak be az emlékei, tapasztalatai, milyen más emlékekkel, milyen általános mentális mintázatokkal, történeti összefüggésekkel határosak, a személyes hogyan érintkezik a szociálissal, hogyan határozódik meg általa. Ez a kettőség hozza létre a könyv különös feszítvívját, amely a személyestől a személytelenig, az individuálistól a közösségiig vezet, miközben lehetővé teszi a történelem mélyebb rétegeinek a feltárását is.

Innen pedig elszabadul a könyv. Műfajokon vág keresztül, megszott skatulyákat tör szét, furcsa, hibrid képződménnyé alakul. Hiszen ez a könyv egyszerre bizonyul nevelődési beszámolóknak a bildungsban vetett hit nélkül, családtörténetnek a családregegy vége után, történelmi elbeszélésnek az egységes történelmi narratíva felbomlása után. Mindeközben filozófiai-antropológiai traktátus is az emlékezésről, a tudat szerkezetéről, az emberi természetről, különböző emberi mentalitásokról, tele sziporkázó gondolatokkal, éles, néha túlhajtott, egyoldalú megállapításokkal, következtetésekkel. (Még hogy „ötvenhat” volt az utolsó európai forradalom? – kérdezheti az erdélyi olvasó. De akkor mi volt „nyolcvankilenc”?)

Mély valóságsszenvedély hatja át a könyvet, amibe több regény anyaga van belezsúfolva, ami természetesen adódik a regény fókuszából, a valóságfeltárás igényéből. A könyv perspektívájából minden, szinte minden lejegyzésre méltónak bizonyulhat. Az emlékezés képi jellege

eleve tárgyak, helyek, dologi összefüggések sokaságát tárja elénk. És Nádas utána is megy ezeknek, ezért tarkítják építészeti, hidászati, helytörténeti, háztartási, gasztronómiai, közgazdasági, hadászati, történelmi, politikai, a fotográfiához, a különböző kézműves szakmákhoz kapcsolódó fejtegetések sokaságai a könyvet. Elképesztő mennyiségben, tenném hozzá, aminek látszatát a könyv formai oldala csak felnagyítja, hiszen a regény első oldalán található vasárnapi ebéd leírásával kezdődően folyamatosan és parttalanul zuhognak az olvasóra a különböző információk, észrevételek, leírások, értekezések, a világ lezárhatatlan, kaotikus jellegét idézve meg. Van ebben valami nyugtalanítóan mesterkelt is. Mintha azt sugallná Nádas, a világ totalitását, hiába az egészre irányuló akarat, úgy sem lehet befogni, a világnak nincs semmilyen mélyebb rendje, szerkezete. Emlékezésünk, érzékelésünk, felfogásunk esetleges vágásai (most valamiért Robert Altman *Short Cut* című filmje jut az eszembe) adják ki a világ mindig csak egyedi, utánozhatatlan és megismételhetetlen struktúráját.

A világ a gyermeki tudat formátlan, nyelv előtti kapuján jelentkezik be a könyvbe. Az érzékelés szenzációi csak fokozatosan nyelviesülnek, találják meg saját nyelvi fogladataikat. Különben is, legyen bármiről szó, Nádas az érzéki magyarázatot műveli, nemcsak a gondolati struktúrát teszi átláthatóvá, hanem ugyanannyira a felfogott tartalmak érzéki, érzelmi oldalát is, magát az élményszerűséget, sőt még arra is képes, hogy szétválassa ezeket a dimenziókat, jelezze határaikat, érvényességüknek pontos terjedelmét. Ennyiben Nádas a legfenomenologikusabb magyar írónak tekinthető, sőt páratlan világirodalmi szinten is.

Kezdetben van a világidegenség. Ez az idegenség azonban magára a nyelvre, a lét házára is kiterjed, sőt leginkább az felől mutatkozik meg. Nádas több példát is ad arra, ahogy a szavak ismert-ismeretlen jelentéstartománya fokozatosan előtáruul, és ahogy ebből kifolyólag elkezd a szubjektum szándékától független valóság épülni a nyelven keresztül, ahogy azt is többszörösen bemutatja, ez az egész hogyan válik részévé az emlékezet uralhatatlan tárházának. Ez az építkezés a világ otthonossá válását, a világ belakását kellene eredményezze, gondolhatnánk, azonban ez nem történik meg, a világidegenség marad, sőt végigvonul az egész könyvön. És itt az emlékező szubjektum rejtélyénél vagyunk, hiszen, emlékiratról lévén szó, ennek a szubjektumnak kellene fokozatosan előtárulnia, felépülnie a könyvben.

Hogy ez nem történik meg, az több mindennek köszönhető. Az egyik okról már beszéltem, amikor az emlékek feltárásának mikéntjéről értekeztem. A másik ok maguknak az emlékeknek a tartalmával kapcsolatos. Pontosabban az emlékek felkavaró, traumatikus jellegével. Nagyon izgalmas az a rekonstrukciós törekvés, amivel Nádas az első tudatában megragadt emlékképek nyomába ered. Ezek az emlékképek egy légitámadás során keletkezettek, akkor szeli le a családi lakásuk egyik felét egy rázuhanó bomba. Az emlékezet ebből azonban csak a repülést, a zuhanást őrzi meg, annak semleges érzetét és látványát, ahogy a légnyomás az alig másfél éves Nádat, feltehetőleg az anyja karjaiban, a lépcsőház fala felé löki, ahol a lehulló törmelék betemeti őket. A látható világ elsötétülése lenne tehát az első emlék, az ősemlek, őstrauma, hogy Freud nyelvezetét használjam. Ami mellé később hasonló emlékek sorakoznak fel. Például a szánokkal szállított hullák közötti séta képei a szétbombázott Budapesten. De az is sokatmondó, ahogy Nádas megfogantatásának és születésének pillanatait a világ párhuzamosan zajló eseményeihez társítja. Mintegy beleírja a világ történéseinek éppen aktuális rendjében. Ez a rend azonban nem békés, befogadó, gyilkolással, rombolással van tele. Miközben az állapotos anyja bevillamosozik a szülészetre, zajlik a mizoczi gettó felszámolása. Ennek során 1259 zsidót hajtanak ki a város közeli kőfejtőbe, meztelenre vetkőztetik, és halomra lövik őket. A születés és a gyilkolás eseményeinek egymásra montírozása egyenrangúsítja a két eseményt, kioltja a születés csodáját. Ezen a módon kerül az anyatej zsíros illata a romok alatt búzló holttestek édeskés szagának a közvetlen közelébe. Kevés gyereknek adódik tizennégy életév alatt egy demenciával küszködő nagyanya, rákban elpusztuló anyja és olyan öngyilkos apa, aki utolsó tetteivel fiait is magával akarja rántani a halálba. Innen pedig nincs épülés. Nincs olyan képzés (bildung), formálódás, ami feloldhatná, eltüntethetné az ezek a körülmények között megtörténő születés és felnevelkedés traumáit. „Valamennyien súlyos háborús sérültek és súlyos háborús sérültek leszármazottjai vagyunk Európában.” (I. kötet, 284.) – vonja le a konklúziót a szerző.

Az így létrejövő mintázatok ugyanis továbbadódnak. Nem igazán van kitörés belőlük. A szülők különben is a saját sorsukra készítik fel a gyermekeiket, szövi tovább a gondolatot Nádas. Akinek szűkebb, tágabb környezete a traumák tömkelegét hordozza, „a több évszázadon át hurcolt és ápolt lelki gubancokat, tudatlanságuk, téveszméik, gonosz-

ságuk, félelmeik és rettegésük gubancait, amelyekbe maguk is belekeveredtek és szenvednek is tőle.” (I kötet, 532.) Nádas szenvedélyesen veti bele magát ezeknek a gubancoknak a szétszalazásába, már fiatalon megfogalmazott írói programja készíti erre. „Mindent, de mindent meg fogok írni, amit az emberek elhallgatnak egymás elől”, határozza el magát alig tizenkét évesen. Figyelmének éles szikéjével minél pontosabban próbálja meg szétválasztani – ahogy ő nevezi – a rideg valóság, a látszat és a szándék szent hármását, ami közé az emberek ügyködéseiket el szeretik rejteni: „mit csinál az ember, ez egy, ebből nyilvánosság előtt mit hajlandó bevallani, ez már kettő, s a közvélekedés szerint valójában miként is kéne viselkednie, ami a harmadik.” (I. kötet, 521.) Ezek a szétszalazások nagyon izgalmas emberi portrékat eredményeznek a Nádas gyerekkorában előforduló személyekről; emberi alkatok, mentalitások egész arzenálját vonultatja fel a könyv. Ezek közül kiemelkednek az anyai nagyszülőkről írott oldalak, különösen a nagyanya mágikus-mitikus-indulati tudatrétegeinek a feltárása briliáns.

A családi vonatkozások tágabb kerete értelemszerűen a történelem. A történelem nem az események rendjét, az ok-okozati összefüggések hálózatát jelenti a könyvben. Egy ilyen építmény megalkotására nem is vállalkozhatna Nádas, már a könyvének jellegéből kifolyólag sem. Ehhez képest ő mindig a személyes felől közelít a történelemhez, az átélt, elszenvedett történelem izgatja, a történelem erővonalainak kiszolgáltatott, azzal küszködő, azt alakítani próbáló, majd kudarcot valló ember. Aprólékosan ecseteli, miért jelent neki íróilag problémát beszámolni a névtelen holtak tömegéről. Fikcióval, úgy érzi, nem tud átlépni tömegükön. Képzletével nem tud ennyi ismeretlent elképzelni, követni, figyelni. Így marad a személyes, illetve a személyesbe közvetten beszüremkedő életanyag, ami érdekes módon mégis kiad egyfajta totalitást, hiszen a könyv egyértelműen hozzájárul, hogy mint folyamatot jobban és mélyebben megértsük Magyarország huszadik századi történetét.

Ebből a szempontból is teljesen unikális Nádas könyve. Ugyanis ebből a folyamatból egy olyan szeletet fog át, boncolgat, elemez, ami bármennyire meghatározó volt a magyar történelem alakulására nézve, mélységében mégis kevésbé ismert. A kommunista mozgalomról van szó. Arról a mozgalomról, amelynek romboló és tragikus utóélete elfedi a mozgalom kezdeteinek pozitivitását, sőt megkockáztatom, heroizmusát. A könyv olvasása során döbbsentem rá, hogy milyen keveset tudok

az autentikusan megélt kommunizmusról. Egyértelmű volt számomra, hogy a kommunista rendszert egy elnyomó hatalom kényszerítette a kelet-közép-európai társadalmakra, ezért nem gondoltam arra, hogy megszületésénél reális emberi igények, törekvések húzódhattak meg, hogy a kommunista mozgalmak születésében benne van a polgári világ hamissága és az azzal párhuzamosan épülő korai kapitalista világ kudarca. Polgári világ és kommunista mozgalom. Nádast azonban nem a polgári világ bemutatása és a kommunista rendszer rombolása érdekli (különben az is), hanem valahol a kettő egymásra íródása, összekeveredése, együttes ellehetetlenülése. Ennek időszaka pedig valóban a második világháború és az ötvenhatos forradalom között húzódik, amikor Magyarországon berendezkedik, amitől el is torzul a kommunizmus, ahhoz, hogy az ötvenhatos forradalommal kiderüljön, a rendszert már nem lehet megreformálni, valami tényleg véget ért.

Ezt a folyamatot Nadaszülei és közvetlen rokonsága életútjának ábrázolásán keresztül mutatja fel. Megteheti ezt, ugyanis szülei és rokonságának egyes tagjai a kommunista mozgalom élvonalába tartoznak, ahonnan időközben különböző, nehezen megérthető praktikák miatt esnek ki. Ez tragikus és valahol szimptomatikus módon mindkét szülejével megtörténik. Hithű kommunistákból válnak megtört, betegségek és csalódások által gyötört emberekké. A rendszer hatalomba való berendezkedése, az illegalitásban kifejlődő, majd pusztítóvá váló paranoiája végül bedarálja őket teljesen. De addig is izgalmas látni, polgári környezetből érkezve, hogyan válnak kommunistákká, hogyan harcolnak saját, még a jellemükben is továbbélő polgári örökségükkel, később pedig hogyan próbálják, akár az önbecsapás árán is, hitüket védelmezni az egyre ellenségessé, hamissá váló környezetben.

Nadaszenytelensége és kíméletlensége ezen a területen is kitűnően érvényesül. Figyelmét, ahogy az egész könyvön át is, egyáltalán nem az empátia vezérli. Beleborzonghat az olvasó abba, hogy milyen kevés szeretetet, igazi vonzódás található egy ilyen hosszú időszakot, ennyi szövevényes emberi viszonylatot felölelő könyvben. Annál több bántás, borzalom, csalódás, hamisság, félrevezetés. Amit legfeljebb az egész könyvet átszövő távolságtartás és ironia tesz befogadhatóvá, elviselhetővé.

Ennyi emberi szituáció, szerteágazó életút, történelmi helyzetértékelés után mindenképpen fel kell tenni a kérdést: hogyan lehet megvonni a könyv egyenlegét? Mi rajzolódik ki a könyvből?

Ami egyértelmű: a *Világló részleteket* olvasva a kudarcok könyvét fogjuk a kezünkben.

Többféle kudarc szövi át a könyvet. A legáltalánosabb ezek közül: csalódás magában az emberben. „Vajon valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, akinek természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes jelleg jutott osztályrészéül?” (Phaidrosz: 230A) – ahogy az egész életművében, úgy ebben a művében is Nádas mintha Platón Szókratészének a kérdésére keresné a választ. Nemcsak ez a könyv, hanem az életmű felől is látszik: az ember isteni része legfeljebb a szerelemben mutatkozik meg. Nádas pesszimista (ma már úgy mondanák: antihumanista) antropológiája sokkal inkább esendő, korlátolt szörnyetegnek ábrázolja az embert, ahogy ő mondja: „az ember minden egyediségével, szabadságának zabolátlan ösztönével együtt is egy fizikai és szellemi tákolmány.” (I. kötet, 532.) Aki hiába lázadozik, már első adandó alkalommal visszaomlik a mérgező családi hagyományok ölébe, akinek személyes szabadsága legfeljebb a szociális kereteken kívül válik megélhetővé. Akinek összetakolt egyedisége közel sem a szabadság.

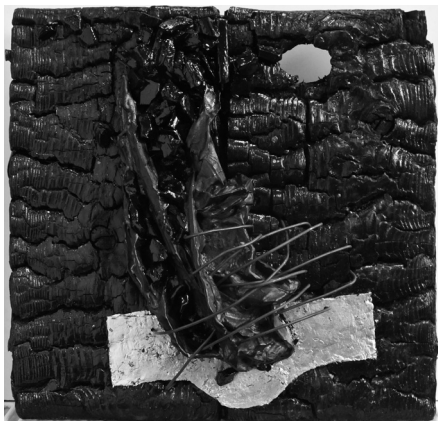
A másik nagy kudarc személyes jellegű. Nádas könyvében saját szellemi profiljának, értékrendjének is a nyomába ered. Ez lenne a magyar patriotizmus, a magyar hazafiság, amelynek eredetét Nádas, zsidó parlamenti képviselő dédapján keresztül, egészen a 19. század második feléig vezeti vissza. A magyar hazafiság azonban csak a szabadgondolkodás, az érett liberális demokrácia feltételei között életképes. Ennek hiányában pedig nem tudott gyökeret eresztetni a magyar történelemben, életképtelen volt mindkét önkényuralmi rendszerben. S ennyiben tévedésnek bizonyult, és ma is tévedés – fogalmazza meg sommás ítéletét.

Innen pedig léptéket vált a könyv. Nádas személyes kudarcra ugyanis az egész magyar társadalom kudarcává stilizálódik. Ehhez pedig nem kevés hübrisz kell. Amivel, minden jel szerint, az író rendelkezik. Analízisei mintha Bibó István híres diagnózisát próbálnák megalapozni: eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. Efelől a diagnózis felől válik értelmezhetővé a könyv a megjelenés óta elhíresült rejtélyes zárlata. A pontosság kedvéért egészében idézem: „Patetikus felhang és szomorúság nélkül mondom, hogy a kettős kivérzés jegyében telt az életem. Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a

respublika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önvészélyes elfogultságai láttán sem tudom a fejemet elfordítani. Nagyon sajnálom.” (II. kötet, 596.)

„Nagyon sajnálom.” – hatalmasat döndül a könyv utolsó mondata. Könnyen válhatna ez a mondat a felfuvalkodottság, a saját személy túlértékelésének jelzésévé, ha nem állna ott mögötte ezerkétszáz oldal ezernyi észrevétele, számtalan tüpontos elemzése. Mégis befészkelődhet némi zavar elragadtatottságunkba. Hiszen azzal, hogy könyveiben Nádas lemondott a kérdőjelről, sőt a pont és a vessző mellett minden más központosági írásjelről, tulajdonképpen a kételyről, a bizonytalanságról mondott le. Hiába világítanak olyan élesen a részletek, a túl éles fény könnyen elvakíthat bennünket, könnyen a téboly fényévé változhat. Erről az író régi barátja és mestere, a Camus-t is szívesen értelmező Mészöly Miklós tudna sokat mesélni nekünk (lásd *A világosság romantikája* című esszéjét).

A könyv borítóján egy szemből ábrázolt, megfeneklett, rozsdásodó hajó képe található. Horgonynyílásai, mint két semmibe meredő, emberi szem. Abban az emlékeztetazajlásban, ami ez a könyv – s ennyiben a pars pro toto szabályát követve a magyar történelem –, feneklett meg Nádas hatalmas hajója. De miért nem lehetne ez a kép a reményé? Annak reményéé, hogy Európa örvénylő történelmének folyóján egyszercsak tényleg lezúdul minden szenny, minden ár, és ez a folyó előtárja nekünk békés, tágas természetét.

Homo Deus sorozat (30 x 30 cm)